

Tonči MATULIĆ, *Bog i evolucija. Teološka šetnja evolucijskim perivojem*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2024, 435 str.

Nenad Malović

nenad.malovic@kbf.unizg.hr

Nova knjiga Tončija Matulića, pročelnika Katedre moralne teologije na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, 96. je svezak u nizu Teološki radovi u izdanju Kršćanske sadašnjosti. Knjiga na 435 stranica sadrži preambulu s tri citata iz Svetoga pisma, Uvod, devet poglavlja, Zaključak, Kazalo imena i Kazalo pojmova. Opremljena je kritičkim aparatom koji uključuje i 984 podnožne bilješke.

Prvo poglavlje, naslovljeno »Neka obilježja suvremenoga društvenog ozračja u dijalogu vjere i znanosti«, određuje polazišnu točku (dijalog) koja zahvaća sve ono što se nalazi – uključujući i njih – između dvije ekstremne pozicije kada se govori o odnosu vjere i znanosti: novi fundamentalni ateizam, sveden samo na prirodnoznanstvenu racionalnost (a zapravo iracionalan) i vjerski fundamentalizam temeljen na iskrivljenim vjerskim stavovima. Matulić upozorava na ekstremne pozicije s obje strane i zalaže se za put zdravoga razuma, tj. put otvorenosti i dijaloga. Naglašava važnost ispravnog epistemološkog pristupa objavljenoj istini i znanstvenoj istini kao preduvjet izbjegavanja proturječja i sukoba. Pri tom važnu ulogu u tumačenju teorije evolucije ima podvučena filozofija prirode, a diskusije se ne vode o činjenicama, nego o tumačenjima činjenica teorije evolucije. A kad se govori o dijalogu vjere i znanosti, naglašava autor, u prvom planu treba uvijek biti konkretan suvremeni čovjek. Filozofija pak u posredovanju između prirodoslovnih znanosti i teologije ima nezaobilaznu ulogu.

Drugo poglavlje, »Neke načelne postavke suvremenog dijaloga vjere i znanosti«, započinje zanimljivom opaskom o propustu Katekizma Katoličke Crkve koji ne uzima u obzir rezultate modernih znanosti i koji propust je rezultirao mentalitetom paralelnih svjetova i kultura, dok je stvarnost jedna. Kriza vjere, tako tvrdi autor naslanjajući se na Kaspera, događa se jer nedostaju *praeambula fidei*, tj. racionalna obrazloženja i opravdanja vjere. Autor, primjereno i svrsishodno, donosi zgusnut prikaz odnosa Crkve i znanosti tijekom povijesti razlikujući četiri razdoblja: deistički racionalizam, antiklerikalizam, konkordizam te, konačno dočekano, razborito otvaranje dijalogu s Drugim vatikanskim

koncilom. Govoreći o modelima odnosa teologije i znanosti, Matulić podcrtava važnost filozofije prirode (hermeneutike prirode) i filozofske etike i, još jednom, filozofije uopće kao posrednice u dijalogu vjere i znanosti.

Treće poglavlje, »Teorija evolucije u izjavama crkvenoga učiteljstva i u teologiji«, znatno je opširnije nego prva dva, ali s pravom, jer donosi izvanrednu kritičku sintezu crkvenog nauka o teoriji evolucije, počevši od Pija XII. pa sve do Benedikta XVI. i bečkog nadbiskupa i kardinala Christopha Schönborna koji je izazvao glasne reakcije sa svih strana, pri čemu su obrađeni svi važni pisani i »usmeni« dokumenti te, konačno, do pape Franje. U tom se poglavlju Matulić u zasebnim potpoglavljima posvećuje ključnim temama važnim iz perspektive crkvenoga nauka, a koje su u konačnici ključne za svakoga tko želi razumjeti službene crkvene stavove, pa i one pogrešne, zbog kojih je Crkva izrazila žaljenje, a koji se načelno odnose na priznavanja autonomije prirodoslovnih znanosti. Tako ulazi u bit problema prihvaćanja teorije evolucije i stvaranja ljudske duše, rastvarajući zablude i monizma i dualizma. U novije vrijeme dualističko shvaćanje je nadiđeno, a u obzir se uzima biblijska antropologija i personalistički tomizam. S druge strane, Matulić u zasebnom potpoglavljju govori i o neprihvatljivim objašnjenjima teorije evolucije. Tu se pojavljuje i filozofijsko pitanje ontološkoga skoka, pri čemu se odbacuju dualistička, gradualistička i simultaneistička tumačenja te se ponovno u prvi plan stavlja realno jedinstvo ljudske osobe u neponovljivu odnosu prema Bogu. I u ovom poglavlju autor vrlo jasno pokazuje što je zadaća evolucijske biologije i paleoantropologije, a što filozofije i teologije, ne dajući nikome prednost, ali jasno utvrđujući njihove jurisdikcije.

U četvrtom poglavlju, »Izazovi hominizacije u svjetlu evolucije«, autor se posvećuje filozofsko-teološkom pojmu hominizacije, tj. karakteristikama koje čovjeka razlikuju od njegovih bioloških predaka. Govoreći o katoličkoj perspektivi, Matulić s pravom predstavlja, za tu temu na hrvatskom jeziku nezaobilaznoga, Vjekoslava Bajsića, na kojega se uvijek iznova vraća u cijelom poglavlju. S druge strane, bavi se i granicama teorije evolucije u dokazivanju hominizacije, na temelju mogućnosti falsifikacije. Autor zaključuje da provokativno pitanje iz naslova paragrafa, koje suprotstavlja stvaranje i evoluciju, zapravo nije održivo, nego da ih treba razumjeti komplementarno. Svojevrsno »rješenje« pitanja ontološkoga skoka autor nudi u principu »samonadilaženja materije«, koji drži teološki promišljenijim i prikladnijim za dijalog s teorijom evolucije. Ipak, koliko god važno bilo pitanje evolucijske hominizacije, ono postaje sekundarno ako se ne dogodi humanizacija čovjeka, osobito pod vidikom svijesti o njegovu dostojanstvu i njegove odgovornosti za stvoreni svijet.

»Kritička promišljanja o podrijetlu čovjeka s posebnim osvrtom na misao Charlesa Darwina« naslov je petoga poglavlja. Na početku autor, da bi spriječio bilo kakve nesporazume, naglašava da je kod Darwina riječ o prirodoznanstvenom, a ne o teološkom objašnjenju podrijetla čovjeka. Naime, povijest je

pokazala da nedostatna distinkcija uzrokuje zablude i konflikte. Potom se analizira i komentira hrvatski prijevod Darwinova djela i Darwinova argumenta, što ponovno kulminira »namještenim« pitanjem: stvaranje ili evolucija? Ovdje se daje i odgovor na prije, u kontekstu kritike Darwinova djela, postavljena pitanja ili bolje rečeno, postavljenu distinkciju raznovrsnosti odgovora na pitanja: »Kako?« i »Zašto?« U idućim paragrafima slijede kritička propitivanja s obzirom na redukcionističko objašnjenje podrijetla čovjeka. Pred kraj poglavlja Matulić se ponovno vraća važnosti filozofije i to filozofije prirode kao pretpostavke prirodoslovnih znanosti, pri čemu je od osobite važnosti pitanje počela i iskona čovjekova intelekta i duha koji se ne daju dohvatiti eksperimentalnim i deskriptivnim znanostima. Pri tom se ne može sakriti odlučno »ne« scijentističkom materijalizmu, uz izrazitu pažnju u razlikovanju metodološkoga i epistemološkoga materijalizma u prirodoslovnim znanostima. Zaključno, Matulić utvrđuje da je pokušaj teorije evolucije da dadne konačan dokaz o nastanku svemira i čovjeka uvjetovan filozofijom, a ne prirodoslovnim znanostima.

U šestom poglavlju naslovljenom »Kritičko propitivanje evolucijskog podrijetla morala« autor prelazi na područje kojim se u svojem znanstvenom radu bavi u užem smislu, a to je područje morala. Najprije donosi povijesni pregled naturalizacije morala ili biologizacije etike, s kritikom slabosti Darwinova razumijevanja evolucije morala. Nov prodor naturalizacije morala dogodio se Wilsonovom promocijom sociobiologije, tj. biologizacijom društvenih i humanističkih znanosti. Matulić u tom kontekstu postavlja problem razvoja altruizma (uključujući i nadahnuća evanđeoske i kršćanske ljubavi koje autor spominje kasnije u tekstu) iz egoističko strukturiranog mehanizma evolucije. To autora dovodi do rasprave o pojmu ljudske naravi u zasebnom potpoglavlju. Naime, bit problema koji nameće naturalizacija morala jest u nijekanju ontološkog – realnog – ustrojstva ljudske naravi, koja nije uvjetovana samo genetički i biološki, nego i duhovnim elementom koji se prepoznaje u razumu i slobodi. To dvoje je ontološki supstrat koji čovjeka čini eminentno moralnim bićem.

Zato Matulić dolazi do uvida da je biologizacija etike zapravo biologizacija čovjeka kao takvoga te da teorije o biološkom podrijetlu ponašanja i naravi nisu dostatne za objašnjenje moralnoga djelovanja čovjeka kao razumnoga i slobodnoga bića. Moralno djelovanje, naime, uključuje motiv, namjeru i svrhu, a sve to transcendiraju čovjekove biološke mehanizme. Međutim, Matulić ne odbacuje u potpunosti mogućnost i biološke evolucije ljudske naravi (ako je ljudsko tijelo konstitutivna dimenzija ljudske naravi), ali pod vidikom normi i vrijednosti treba u obzir uzeti i kulturnu evoluciju. Pri tom je riječ o dvjema različitim razinama uzročnosti. Čovjek posjeduje specifično biološko ustrojstvo s tri nužna uvjeta za moralno ponašanje: sposobnost uviđanja posljedica vlastitoga ponašanja, mogućnost izbora i sposobnost moralnoga vrednovanja. Sva tri uvjeta ukorijenjena su u čovjekovim intelektualnim sposobnostima, osobito u samosvijesti i apstraktnom mišljenju. U zaključku poglavlja o moralu, Matulić

ponovno podsjeća na cjelovitost ljudske osobe, a koja uključuje i biološku i kulturnu evoluciju. Osim toga, odbija tezu o čovjeku koji bi po prirodi bio zao. On jest, teološki govoreći, ranjen grijehom, ali je stvoren na sliku Božju, a to znači dobar i sposoban moralno oplemeniti biologiju.

Naslov sedmoga poglavlja je »Tajna života skrivena u Bogu i genomu«. Već sam naslov daje naslutiti da je riječ o skrivenoj tajni koja, barem zasad, nije u potpunosti otkrivena, te da pred istom tajnom jednako nemoćno stoje i teologija i prirodoslovne znanosti. Pitanje života samoga možda je i važnije pitanje od pitanja evolucije. No, pri traženju odgovora na to pitanje ne mogu se zaobići »tabori« koji se, u različitim oblicima, provlače kroz sva dosadašnja poglavlja. Stoga se autor najprije vraća na ponudu prirodoznanstvenog redukcionizma, raspravljajući s ključnim autorima koji su se bavili tom tematikom iz područja neuroznanosti, kemije, biologije, biokemije, fizike, psihologije, genetike. Matulić konstatira da ovdje nije riječ o prirodoznanstvenim dokazima nego o pretpostavkama materijalističke filozofije prirode. Zato u sljedećem paragrafu razlaže distinkciju između metodološkog, ontološkog i epistemološkog redukcionizma što vidi kao pomoć u razumijevanju motiva i uzroka rasprava o naravi života. To pak ga dovodi do nužnoga filozofijskoga pojašnjenja ideja i pojmova u sljedećem paragrafu te time na dublje i cjelovitije tumačenje života. Konačno, autor dolazi do zaključka da tajnu života biologija mora tražiti u dijalogu s filozofijom i teologijom jer život u eminentnom smislu uključuje svjesnost. Utvrđena analognost pojma života dopušta i teološku perspektivu koja je tema sljedećega paragrafa, ali pritom je riječ o postanku prirodnoga života, a transcendentalna razina uzročnosti tu ne može biti odgovor. Matulić vješto razlikuje božansku od prirodne uzročnosti, a to razlikovanje omogućuje mu ustvrditi da je sve od Boga i istovremeno je sve od prirode. Stvaranje se ne protivi prirodnoj evoluciji, nego je njezin uvjet mogućnosti.

Autor jasno naglašava da se Boga ne smije razumjeti kao jednog od čimbenika prirodne evolucije, već on djeluje slobodno na transcendentalnoj razini. U nadovezujućem potpoglavlju autor se posvećuje tajni života kako je objavljena u Svetome pismu. Ono što se u tom kontekstu pokazuje ključnim jest teološko priznavanje povijesne i dinamičke vizije stvarnosti. Riječ je o tome da teologija treba pročistiti svoje razumijevanje i svoj govor o Bogu Stvoritelju, a koji govor uključuje i Božje djelovanje u prirodnim procesima. Nadalje, Matulić naglašava da je, prema Bibliji, život prije svega Božji dar, a čovjek kao živo biće zauzima posebno mjesto. Osim toga, za Bibliju je važna Božja karakteristika da on jest živi Bog, a kao takav je i izvor života. U tome se vidi teološko, a ne antropološko ili biološko poimanje života u Bibliji. U zadnjem paragrafu poglavlja o tajni života, prije zaključka, autor se osvrće na tehnokratsko razumijevanje života i mogućnosti biotehničke manipulacije. Zato podsjeća na to da znanost i tehnologija nisu neutralne i da važnu ulogu u »kontroli« biotehničke manipulacije treba imati etika.

Poglavlje, osmo po redu, »Život u zajedničkom domu u svjetlu ekološke krize« započinje primjedbom o čovjekovu krivom shvaćanju svojega »gospodarenja« zemljom, što je uzrokovalo to da taj čovjekov dom može postati ugroza za čovjeka. Prije nego što će dva ogledala – vjeru u stvaranje i ekologiju – postaviti jedno nasuprot drugom, Matulić najprije donosi glavne karakteristike vjere u stvaranje, s obzirom na izmijenjenu sliku svijeta. Ona uzima u obzir dinamičku i evolutivnu paradigmu, a odbacuje dosadašnju statičku. S obzirom na ekološku krizu, i tu se autor nadovezuje na Moltmanna, teologija stvaranja trebala bi biti ekološki utemeljena, to znači da bi trebala biti teologija kuće ili obitavališta. Naime, krivo shvaćena Božja zapovijed o čovjekovu gospodarenju zemljom urodila je mentalitetom moći i iskorištavanja. Na temelju Moltmannovih ideja, Matulić ponovno doziva u svijest otajstveno ustrojstvo prirode kao stvorenja pozivajući, zajedno s papom Franjom, na ekološko obraćenje ukorijenjeno u vraćanju Trojstvenom Bogu.

»Duša u svjetlu evolucije stvorenja – jedno provokativno objašnjenje podrijetla i naravi ljudske duše«, deveto je i posljednje poglavlje. Autor nas u tematiku uvodi prateći talijanskoga teologa Vita Mancusa, tj. kritički se osvrćući na njegovu knjigu »Duša i njezina sudbina«. Iako u nekim stavovima odstupa od tradicionalnoga crkvenog nauka, ovdje ga Matulić predstavlja jer zastupa zanimljive uvide koji mogu pomoći u razumijevanju odnosa stvaranja i prirodne evolucije. To više što intonacija njegova djela nije rušilačka nego izgrađujuća. Matulić donosi neke problematične aspekte Mancusove teorije, vrednujući pri tom pozitivno njegov pokušaj da teološki govor pretoči u sekularnu terminologiju, a što Matuliću daje povoda da suvremenom čovjeku skrene pažnju i na teološku problematiku govora o Bogu, hrabro postavljajući pitanja teologiji koja ih pak, još hrabrije, ostavlja otvorenima.

Ova knjiga Tončija Matulića bez sumnje, barem sljedećih nekoliko godina (ovisno o daljnjem razvoju prirodoslovnih znanosti, filozofije i teologije), može biti *vademecum* svima onima koji se zanimaju za teme odnosa vjere i znanja općenito, ali i za specifične teme teologije i filozofije s obzirom na iznašašća evolucijske biologije. Čak i kad pojedine, sada valjane, spoznaje izgube svoj stupanj valjanosti, u ovoj knjizi pronaći će se dobar primjer metode (tj. puta) koju trebaju koristiti svi oni kojima je stalo, prije svega, do traženja cjelovite istine. Posebna očekivanja – i to se pokazuje u svim poglavljima – autor ima od filozofije. S pravom. Filozofija, naime, kreira i artikulira alate i jezik koji mogu osigurati jasniju komunikaciju između teologije i prirodoslovnih znanosti. Međutim, njezina se uloga time ne svodi samo na posrednicu, nego, štoviše, ona je gotovo uvjet mogućnosti plodnoga dijaloga.

Profesor Matulić, iako je prije svega teolog, i u ovoj knjizi pokazuje poznavanje i filozofije i prirodoslovnih znanosti, iskazujući im poštovanje u njihovoj autonomiji, potičući time njegovanje toga istoga stava u svim smjerovima toga relacijskoga trokuta. Ta njegova spoznajna širina njegova je specifična pred-

nost, to više što je utemeljena u otvorenom i za dijalog spremnom duhu. Iako se ponekad doima da provokativnim pitanjima želi »zapaliti vatru« polemike, njegovi odgovori su izrazito pomirljivi i argumentirani. Možda će pokoji čitatelj time biti razočaran, ali to je pokazatelj da je autor svjestan da kvaliteta i ishod dijaloga ovise upravo o dosljednosti argumentacije, a ne o emotivnom žaru i strasti zagovornika bilo koje strane. Ipak, to ne znači da se žar i gotovo augustinovska strast ne osjećaju i kod Matulića, koji pritom nije usmjeren »protiv«, nego »za« – za zajednički put traženja (barem dijelova) cjelovite istine. Stoga se ne ustručava ne samo dodirnuti, nego i otvoreno izložiti i ona pitanja koja su otvorena ili čak »neugodna« za teologiju (osobito u devetom poglavlju u kojem benevolentno vrednuje autora koji – barem terminologijom – odstupa od katoličkoga nauka), te svoju kritičnost upotpunjuje i svojevrsnom samokritičnošću. To Matulić može zahvaljujući svojoj sposobnosti da čvrsto uhvati i one teme koje su po naravi »skliske«. Zato ni u jednom poglavlju ne zaobilazi autore koji ne dijele njegovu poziciju nego svakome daje da dođe »do riječi«. U tom smislu i popis literature trebao bi zadovoljiti svakog čitatelja, bez obzira kojem odgovoru naginje.

Matulić ne samo da sustavno predstavlja nego i tumači i misli »dalje«, osobito ondje gdje »službeni« odgovori ostaju otvoreni i nedorečeni. Osobito to vrijedi kada skreće pažnju na nepreciznost teološkoga i liturgijskoga govora s obzirom na, primjerice, realno jedinstvo (tjelesno i duhovno) ljudske osobe. Naočigled te problematike i najprovokativnije poglavlje knjige, ono deveto, može se čitati u mirnom raspoloženju i jasnijem svjetlu. Svako poglavlje ove knjige može se čitati zasebno, čemu pridonosi i »upoglavljena« numeracija bilježaka, ali za razumijevanje cjeline kompleksnog odnosa prirodoslovnih znanosti i teologije (znanja i vjere) knjigu je ipak najbolje čitati redom, od početka do kraja. Iako je sadržaj knjige znanstven, ponekad je nošen jezičnim i stilskim proplamsajima koji na vidjelo iznose već spomenutu autorovu strast prema traženju istine.